

Fyzikální měření pro gymnasia

V. část

Optika

Fyzika mikrosvěta

Gymnasium F. X. Šaldy • Honsoft
Liberec 2009

Pracovní postup

- (1) Mřížku prosvítíme úzkým svazkem paprsků známé vlnové délky (rtuťovou výbojkou) a na stínítku pozorujeme maxima.
- (2) Změříme vzdálenost stínítka a mřížky x .
- (3) Desetkrát měříme vzdálenost $y_+ + y_-$ 1., resp. 2. maxim. Pro obě maxima spočítáme průměrnou hodnotu y této vzdálenosti a dle vztahu (12) určíme úhel α .
- (4) Ze vztahu (11) vypočteme mřížkovou konstantu b . Chybu měření nebudeme stanovovat.
- (5) Body (1)–(4) postupu opakujeme pro dvě různé vzdálenosti mřížky od stínítka.
- (6) Kompaktní disk upevníme (užitím držáku) do svislé polohy a zhruba ve vzdálenosti 10 cm umístíme tuhý bílý papír s otvorem, jehož průměr odpovídá průměru laserového ukazovátka. Výška otvoru nad plochou stolu je 6 cm (poloměr kompaktního disku). Laserové ukazovátko upevníme vodorovně do stojanu rovněž ve vzdálenosti 6 cm od plochy stolu a vsuneme ho do otvoru v papíru. Laserový paprsek namíříme přibližně do středu záznamu na disku.
- (7) Desetkrát změříme vzdálenost x stínítka (tedy papíru s otvorem) a CD; stanovíme krajní chybu měření (chyba opakovaných měření, chyba měřidla).
- (8) Rozsvítíme ukazovátka. Na papíru pozorujeme jednak výraznou stopu paprsku odraženého od povrchu disku (difrakční maximum 0. řádu; při přesném seřízení stopa dopadne zpět na ukazovátka a není vidět), jednak po obou stranách méně výrazná difrakční maxima 1. a 2. řádu. Desetkrát změříme vzdálenost $y_+ + y_-$ maxim 1. řádu; spočteme $y = (y_+ + y_-)/2$; stanovíme krajní chybu tohoto měření. Podobně postupujeme pro maxima 2. řádu.
- (9) Hodnotu λ vypočteme podle (14); stanovíme krajní chybu jako chybu nepřímého měření (přítom chyba b , tj. chyba vzniklá při výrobě CD, je vzhledem k chybám ostatních měřených veličin zanedbatelná).

Zpracování výsledků měření

- Dvě dvojice tabulek (dvě měření, dvojí maxima) obsahující výsledky měření $y_+ + y_-$.
- Čtyři výpočty průměrných hodnot $y_+ + y_-$, čtyři výpočty mřížkových konstant.
- Porovnání jednotlivých výsledků, diskuse; průměrná hodnota b ze všech měření.
- Tabulka pro 10 měření vzdálenosti CD a stínítka. Tabulka pro dvakrát 10 měření $y_+ + y_-$ pomocí CD (maxima 1. řádu, maxima 2. řádu).
- Výpočet λ laserového ukazovátka včetně výpočtu chyby měření.
- Náskresy uspořádání.

Náměty pro závěr

- Porovnání naměřených údajů s údaji uvedenými na mřížce, resp. laserovém ukazovátku.
- Jaké nepřesnosti, zanedbání apod. ovlivňují výsledek měření?
- Jak by bylo možno měření zpřesnit, vylepšit?

OHNISKOVÁ VZDÁLENOST ČOČKY

Pracovní úkol

Změřte ohniskovou vzdálenost spojky a) Besselovou, b) Abbeovou metodou

Pomůcky

Optická lavice, spojná čočka, světelný zdroj, předmět, stínítko, milimetrové měřítko.

Teoretický úvod

Poloha obrazu a předmětu při zobrazení tenkou spojnou čočkou je dána zobrazovací rovnicí, která má (s užitím obvyklé znaménkové konvence) tvar

$$\frac{1}{a} + \frac{1}{a'} = \frac{1}{f}. \quad (3)$$

Podíl

$$\varphi := \frac{1}{f} \quad (4)$$

definuje **optickou mohutnost čočky**. Jednotkou je dioptrie (D).

Z rovnice (3) plyne pro ohniskovou vzdálenost tenké čočky

$$f = \frac{a \cdot a'}{a + a'}. \quad (5)$$

Je-li velikost předmětu y a obrazu y' , odvodí se (viz např. [OP]) z podobnosti trojúhelníků pro příčné zvětšení vztah

$$Z = \frac{y'}{y} = -\frac{a'}{a} = \frac{f - a'}{f}, \quad (6)$$

a tedy

$$f = \frac{a'}{1 - Z}. \quad (7)$$

Potíže s přesným měřením vzdáleností a a a' odstraňuje **Besselova metoda**. Nemění-li se vzdálenost d předmětu od stínítka, pro $d > 4f$ existují dvě polohy čočky vzdálené δ , při kterých se předmět zobrazí na stínítku ostře (jeden obraz je zvětšený, druhý zmenšený – viz OBR. 2). Vzdálenost d je možno vyjádřit jako lineární kombinace vzdáleností předmětu a obrazu v obou polohách; uváží-li se dále, že $a_1 = -a'_2$ a $\delta = a_2 - a_1$, vychází

$$f = \frac{d^2 - \delta^2}{4d}. \quad (8)$$

S velikostí předmětu a obrazu pracuje **metoda Abbeova**. Při určitých pevných polohách předmětu P a stínítka S najdeme takovou polohu čočky, aby na S vznikl zvětšený ostrý obraz předmětu. Pak změříme velikost y předmětu a y' obrazu a určíme zvětšení $Z = y'/y$. Při nezměněné poloze čočky přiblížíme stínítko k čočce o délku l do polohy S_1 a vyhledáme takovou polohu předmětu P_1 , aby opět vznikl ostrý zvětšený obraz, jehož velikost y'_1 odečteme; stanovíme pak nové zvětšení Z_1 . Z čočkové rovnice obdržíme:

$$f = \frac{l}{Z - Z_1}. \quad (9)$$

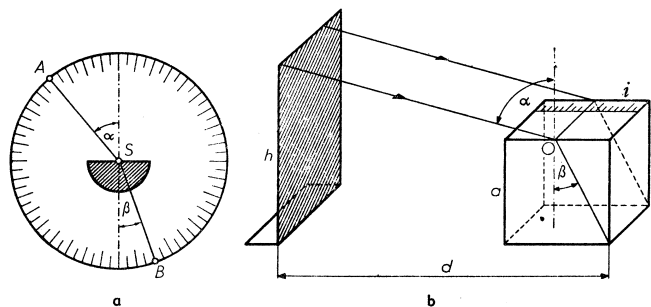
- Odvoďte podrobně vztahy (8) a (9).

Zpracování výsledků měření

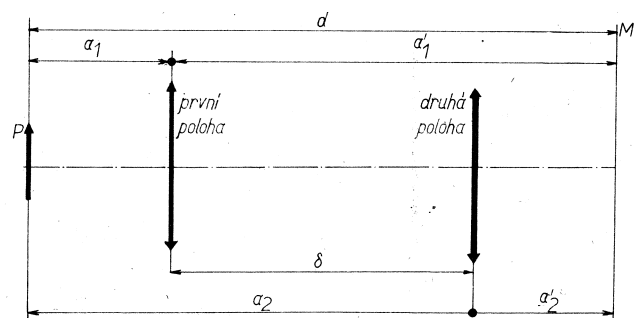
- Pro každou metodu: tři tabulky pro trojí měření za různých podmínek; každá obsahuje pět opakovaných měření potřebných veličin (s výpočtem chyby opakovaných měření).
- Šestý výpočet n pro tři různé polohy v obou metodách včetně výpočtu krajní chyby.

Náměty pro závěr

- Porovnání měření oběma metodami, diskuse o chybě měření.

OBR. 1

OBR. 2

LITERATURA

- [Bro83] Brož, J. a kol.: Základy fyzikálních měření I. 1. vyd. Praha: SPN, 1983.
- [Mád91] Mádr, V. – Knejzlík, J. – Kopečný, J. – Novotný, I.: Fyzikální měření. 1. vyd. Praha: SNTL, 1991.
- [ČMB] Čmelík, M. – Machonský, L. – Burianová, L.: Úvod do fyzikálních měření. 1. vyd. Liberec: TUL, 1999.
- [Kaz76] Kazda, V. – Soška, F.: Laboratorní cvičení z fyziky. 1. vyd. Liberec: VŠST, 1976.
- [Čme85] Čmelík, M. – Machonský, L.: Fyzikální laboratoře. 1. vyd. Liberec: VŠST, 1985.
- [ŽL] Živný, F. – Lepil, O.: Praktická cvičení z fyziky. 7. vyd. Praha: SPN, 1977.
- [Vyb02] Vybíral, B.: Zpracování dat fyzikálních měření. 1. vyd. Hradec Králové: MAFY, 2002.
- [OP] Lepil, O.: Fyzika pro gymnázia: Optika. 3. vyd. Praha: Prometheus, 2002.
- [Hor61] Horák, Z. – Krupka, F. – Šindelář, V.: Technická fyzika. 3. vyd. Praha: SNTL, 1961.
- [VSF] Výkladový slovník fyziky pro základní vysokoškolský kurz. 1. vyd. Praha: Prometheus, 2001.
- [SŠF] Slovník školské fyziky. 1. vyd. Praha: SPN, 1988.